

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-116>

УДК 332.025.12:338.43

ДЕРЖАВНЕ ТА РИНКОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ІНСТИТУЦІЙНОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ: УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

STATE AND MARKET REGULATION OF AGRICULTURAL BUSINESS DEVELOPMENT AS AN INSTITUTIONAL SOCIO-ECONOMIC SYSTEM: MANAGEMENT ASPECT

Шпикуляк Олександр Григорович

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН,
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Ксенофонтова Катерина Юріївна

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8412-9666>

Shpykuliak Oleksandr, Ksenofontova Kateryna
National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

У статті окреслено теоретико-методологічні основи регулювання розвитку аграрного підприємництва, розкрито теоретико-методичний зміст та охарактеризовано організаційно-економічні аспекти державного та ринкового регулювання розвитку аграрного підприємництва як інституційної соціально-економічної системи. Розглянуто регулювання як поєднання двох процесів: автоматичне ринкове регулювання та цілеспрямоване регулювання, як одна з функцій державного управління. Визначено, що державний вплив на економіку за природою є інституціональним. Доведено, що інституції і механізми регулювання (саморегулювання) ринку слід розглядати як систему взаємозалежних утворень, які формують інституціональну структуру впливів держави й ринку на поведінку економічних агентів. Запропоновано підхід до реалізації процесу управління-регулювання за двома контурами, де питання планування й організації виносяться на вищий стратегічний рівень, а питання регулювання діяльності об'єкта управління – на нижчий (оперативний). Запропонована принципова схема регулювання в соціально-економічній системі, що відповідає кращим європейським практикам.

Ключові слова: державне регулювання, аграрне підприємництво, державне управління, інституції, функції управління.

The article outlines the theoretical and methodological foundations of the regulation of the development of agrarian entrepreneurship, reveals the theoretical and methodological content and characterizes the organizational and economic aspects of the state and market regulation of the development of agrarian entrepreneurship as an institutional socio-economic system. Regulation is considered as a complex economic category, the complexity of which is due to the need to combine regulatory actions of different economic nature and take into account mutual influence when developing any regulatory measures, which determines the approach to regulation as a combination of two processes: automatic market regulation and purposeful regulation, as one of the functions of state management, aimed at maintaining the parameters of the economic system in accordance with the requirements of the subjects of management. It was determined that the state influence on the economy is an integral component of ensuring the efficiency of the market and entrepreneurship, especially in conditions of uncertainty and riskiness of the business environment. This influence is institutional in nature. It is proved that institutions and mechanisms of market regulation (self-regulation) should be considered as a system of interdependent formations that form the institutional structure of state and market influences on the behavior of economic agents. An approach to the implementation of the management-regulation process along two contours is proposed. At the highest level, the ministry carries out strategic management of the system as a whole, which includes: the formation of goals, the establishment of responsibilities and powers (in fact, the elements of the organization) and a critical analysis of the

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

actual management system. Direct regulation is delegated to the level of the "owner of the process" – the relevant agency, where the following issues are resolved: comparison of the achieved results with the planned criteria; analysis of deviations and decision-making on corrective and preventive measures; implementation of changes. That is, in fact, the issues of planning and organization are brought to a higher strategic level, the issue of regulating the activity of the management object – to a lower (operational) level. The principal scheme of regulation in the socio-economic system, which corresponds to the best European practices, is proposed.

Key words: state regulation, agrarian entrepreneurship, state administration, institutions, management functions.

Постановка проблеми. Людство завжди в тій чи іншій мірі, незалежно від етапу своєї еволюції, моделей устрою держави, рівня науково-технологічного розвитку, повсякчас удосконалювало ринкові економічні відносини, інституціоналізуючи таким чином підприємство. Ринок, як саморегулююча система, функціонує на основі принципів, закладених історично, проте обов'язковим його атрибутом є регуляторні механізми, функції яких впливають з ринку як такого і з державної політики регулювання. Вони виконують роль стабілізаторів інституціонального середовища економіки, яка потребує регулювання, інституцій, які виступають стримуючим фактором змін. У контурах ринку, підприємство вже давно постало не лише як економічне явище, воно усебічно соціалізоване в створену людиною систему суспільно-економічного поступу – наслідують глобальний контекст своєї значимості, адже лише завдяки підприємству соціум набуває «статусу» продуктивності. Особливо значимим для всього людства вважаємо аграрне підприємство – ареал реалізації мотивацій, у якому зреалізуються мотиви виключної важливості – від задоволення первинних потреб у їжі – до розбудови ефективного розвитку суспільства, що відбувається зокрема під дією державного та ринкового регулювання розвитку аграрного підприємства як інституційної соціально-економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи регулювання ринку сформувалися під впливом науки про управління соціально-економічними процесами суспільного розвитку, тому його необхідно пов'язувати з функціями управління, але сфера дії регулювання – це здебільшого макроекономічний рівень через який здійснюється вплив на процеси мікрорівня. Щодо управління, то це ширший за змістом, значимістю і функціональністю інститут.

Наукові дослідження піднятої нами проблеми в сучасному вимірі трактувань і напрацювань, мають величезну знаннєву базу, закладену протягом тривалого періоду розвитку світової науки, до якої долучилися і

вітчизняні дослідники, зокрема за напрямками й аспектами концептуалізації ролі-значення державного та регулювання економіки, розвитку підприємництва, господарської діяльності тощо. Загальні принципи дії ринкового механізму, сформульовані А. Смітом [1], уточнили американські економісти Пол. А. Самуельсон та Вільям Д. Нордхауз [2], які довели, обмеженість ефективною ринковою рівноваги.

Управлінські аспекти регулювання економічних відносин і розвитку підприємництва напрацьовані в ареалі досліджень представників кібернетики: Нортон Вінера [3] У. Ешбі [4], М. Глушкова [5].

В сенсах більш предметної кваліфікації сутності і функціональних характеристик піднятого питання позиціонуємо знаннєві конструкції представлені напрацюваннями дослідників-сучасників щодо проблематики управління, регулювання, формування інституційних механізмів ринку, стимулювання підприємницької діяльності й господарювання в аграрній сфері [6–24].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Удосконалення теоретико-методичних засад формування дієвих механізмів регулювання розвитку аграрного підприємства в умовах інституційних змін та трансформацій.

Формулювання цілей статті (постановка завдання) полягає у розкритті теоретико-методичний зміст і охарактеризувати організаційно-економічні аспекти державного та ринкового регулювання розвитку аграрного підприємства як інституційної соціально-економічної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні відкриті економіки за характерними ознаками (відкритість, непередбачуваність поведінки, здатність адаптуватися до умов змінюваного середовища, змінювати структуру, зберігаючи при цьому властивості цілісності, формувати можливі варіанти поведінки й обирати найкращий) провідні дослідники [18] відносять до самоорганізованих систем. Такі системи складаються з великої кількості елементів, що знаходяться у складних і різноманітних зв'язках і відносинах.

Між параметрами елементів виникає кореляційна залежність, тому реакція цілісної системи на дію зовнішніх сил є непередбачуваною. Тобто розвиток таких систем має нелінійний характер. Характерною рисою цього типу систем є наявність для кожної з них власного стану рівноваги. На цій властивості засноване автоматичне регулювання «марковських машин»: при поєднанні двох або більше таких підсистем загальна система може знаходитись у стані рівноваги тільки за умови рівноваги кожної її частини. У результаті процесу ротацій пристосування підсистем параметри системи набувають оптимальних за даних умов значень. За цим принципом діють саморегульвні ринкові механізми [24].

Проте у великомасштабних системах, якими є й сучасні національні економіки держав світу, автоматичні регульвні механізми стають недостатньо ефективними. Очевидною є необхідність застосування у великомасштабних системах поряд із автоматичними додаткових механізмів регулювання, що створюються штучно відповідно до кожного конкретного випадку «неспрацювання» автоматичного механізму. Тому регулювання постає складною економічною категорією, комплексність якої зумовлена необхідністю поєднання регульвних дій різної економічної природи (суто ринкових, корпоративних, громадських, державних) і врахування взаємного впливу при розробленні будь-яких регульвних заходів.

У контексті наведеного підходу регулювання розглядаємо як поєднання двох процесів: автоматичне ринкове регулювання (саморегулювання), наприклад: координація між її складовими здійснюється за взаємодії продавців (виробників) зі споживачами на ринках факторів виробництва та готової продукції; цілеспрямоване регулювання, як одна з функцій державного управління, спрямована на підтримання параметрів економічної системи відповідно до вимог (критеріїв, цілей) суб'єктів управління. Саме цей аспект підкреслюють при визначенні регулювання провідні вітчизняні вчені: Ю. Коваленко – зазначав, що «...державне регулювання сільськогосподарського ринку є системою передбачених законами країни економічних важелів впливу на ринкові процеси та їх учасників з метою стабілізації ситуації на ринку» [19]; Й. Завадський підкреслює: «За умов становлення багатоукладної ринкової економіки... здійснюється пошук оптимального поєднання державного управління і ринкового саморегулювання» [20].

Варто зауважити про те, що економічна система функціонує за законами конкуренції, ринку й товарно-грошових відносин. Держава як система інститутів спрямовує життя суспільства й господарської системи, у тому числі розвитку підприємництва у певне русло: збалансовуючи інтереси суб'єктів ринку; актуалізуючи механізми регулювання соціально-економічних процесів ринкової поведінки, доходів, витрат, цін тощо [13; 21].

Ринок консолідує складові, які організовують та забезпечують його функціонування, а наявна система інститутів – правові; економічні; політичні; соціальні; організаційні, складає організаційно-інституційний механізм регулятивного впливу на економічні і соціальні процеси обміну [21]. Інститути виконують специфічну регуляторну функцію задоволення інтересів учасників ринкового механізму, створюють інституціональні норми, окреслюють політику держави у певній сфері як от аграрна. У свою чергу, варто зауважити про те, що аграрне підприємництво позиціонується як особлива інституційна соціально-економічна система.

Вирішальною є роль держави у даному процесі, адже лише вона наділена владою для здійснення регуляторних впливів на механізм ринку. Вважаємо, що прояви державної влади щодо економічних ситуацій є методом досягнення мети держави щодо сприяння розвитку економіко-соціальних процесів і проявом методології державного управління, здійснюваного в межах відповідного інституціонального поля.

Державний вплив на економіку є невід'ємною складовою забезпечення ефективності ринку, підприємництва, особливо в умовах невизначеності й ризикованості підприємницького середовища. Цей вплив за природою є інституціональним, а інституції формують інтереси стейкхолдерів ринків, визначають рівень втручання держави в ринковий процес.

Держава через створені інститути є ініціатором дій, які необхідні для зміни результатів функціонування економічної системи і спрямування поведінки її учасників у певне русло. Вона своїми владними повноваженнями запроваджує інституціональні умови господарсько-соціального порядку поведінки агентів, а правила, визначені у межах інституціональної системи регулювання, втілюються в життя через механізми – законотворчий, виконавчий, господарський. Також держава формує умови для розвитку аграрних підприємств

та запроваджує обмеження, а також стимули щодо організації їх господарської діяльності. Багатоаспектне як інституціональна система впливів на соціально-економічний процес, ринок, а також різноманітне за формами прояву, цілями, напрямками, суб'єктами тощо.

Втім для суспільства і економіки характерними є ознаки інституціональної організації – ієрархії структури та взаємодії інститутів, які конституують механізми регулювання. При цьому держава як рівноправний учасник ринкового процесу, але з набагато більшим рівнем влади ніж в інших, до того ж із наявним механізмом примусу, вирішує яким чином повинна розвиватися економіка, а, отже, створює необхідні для цього інституції (правила) та механізми (сукупність правил, інструментарії їх реалізації).

Розглядаючи методологію функціонування ринку, вважаємо за необхідне окреслити механізми його регулювання. Слід виділяти економічний, господарський, ціновий, фінансовий, а ми пропонуємо додати ще й інституціональний, в основі якого інституції та інститути держави, ринку і суспільного розвитку. Усі вони становлять ринковий механізм на загальноекономічному та галузевому рівнях імплементовані у практику через розвиток аграрного підприємництва як особливої інституційної соціально-економічної системи [21].

Організаційно інститути та інституції формують передумови і створюють механізми регулювання ринкової поведінки, доходів, витрат, цін тощо, тому є провідниками дер-

жавної політики розвитку аграрного підприємництва (рис. 1).

Інституції і механізми регулювання (само-регулювання) ринку слід розглядати як систему взаємозалежних утворень, які формують інституціональну структуру впливів держави й ринку на поведінку економічних агентів. Дана інституціональна структура є органічно вбудована система економічних відносин, ринкових взаємодій, регуляторів, інституцій та інститутів. Проте базисом організації ринкових процесів є інституціональний механізм в основі якого еволюційність розвитку економічного буття, економічних інститутів ринку, які становлять основу мотивації поведінки ринкових агентів.

Відносно сільського господарства регулювання має на меті стабілізацію ринків у ціновому сегменті, адже це ринок чистої конкуренції з унормованими стереотипами нееластичності. Причина в тому, що існує межа задоволення потреб населення у продуктах харчування, понад яку реалізація виробленої продукції неможлива, тому втручання держави необхідне аби запобігти втратам виробників і надмірним витратам споживачів. При цьому важливі відповідні інституції та механізм забезпечення балансу інтересів сторін. Також слід зазначити, що кожен вид інституції держави і ринку спрямовує свою функцію у відповідне поле регулювання – економічне, правове, соціальне, політичне. В кінцевому підсумку усе це проявляється у соціальних аспектах суспільного розвитку, що підтверджує тезу про взаємозалежність інституцій,

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

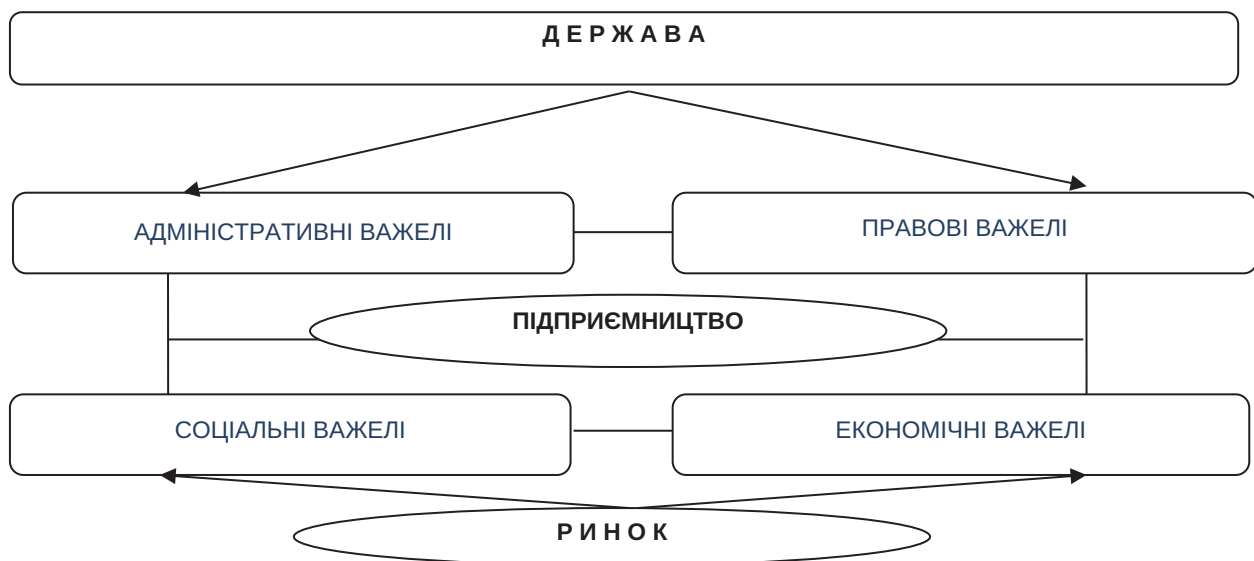

Рис. 2. Ієрархічна будова регуляторних впливів держави на підприємницький процес

Джерело: сформовано на основі [21, с. 80]

інститутів і недоцільність надання переваги одних над іншими.

В цьому контексті об'єктивно постає питання організаційної єдності регулівних дій в процесі державного управління. Виділення управлінських функцій має на меті структурування процесу управління. Це об'єктивно зумовлено поділом управлінської праці. Організаційна відокремленість, втілена в управлінських функціях, дає змогу підвищити ефективність управлінського процесу за рахунок концентрації та спеціалізації ресурсів і виконавців на його окремих етапах. Тому цілісність та ефективність управляючої системи значною мірою зумовлюється тим, наскільки раціонально виділені та взаємопов'язані функції управління. Можна виділити такі узагальнені погляди: усі дії з регулювання організаційно виділені в окрему функцію; регулівні дії здійснюються в межах двох або більше функцій; спектр регулівних дій звужується до контролю (моніторингу).

Ми підтримуємо перший підхід. Концентрація всіх дій з регулювання в цілісній функції дає змогу забезпечити персоніфікацію відповідальності за виконання функції; конкретизувати вимоги щодо ефективності й результативності та підвищити оперативність прийняття управлінських рішень. Функція регулювання (контролю), як і решта управлінських функцій, розглядається як відносно самостійна з поділом процесу регулювання на такі етапи: встановлення стандартів і критеріїв, порівняння з ними реальних результатів та вжиття коригуючих дій. Відповідно, взаємозв'язок з рештою управлінських функцій проявляється переважно на рівні об'єкта управління. В такому (класичному) підході переважають горизонтальні зв'язки між функціями управління, що дає змогу чітко роз поділити сфери відповідальності й визначити інформаційні потоки між різними функціями. Проте за таких умов обернений зв'язок між системою управління та його об'єктом, різними рівнями системи управління реалізується слабо. Основним недоліком цього, на нашу думку, є структурна невідповідність процесу управління – надмірне розширення одних функцій та звуження інших. Так, у державному управлінні існує тенденція до переважаючого значення функції планування без забезпечення належного організаційного супроводу розроблених стратегій і програм. На нашу думку, такий підхід ускладнює систему управління, розвиває відповідальність і створює додаткові проблеми узгодження між різними управлінськими

рівнями при прийнятті управлінських рішень щодо конкретних функцій.

Більш раціонально, на нашу думку, проблема координації та взаємодоповнення управлінських функцій вирішується в межах процесного підходу, коли діяльність будь-якої економічної системи можна розподілити на кінцеву кількість процесів – сукупність технологічно пов'язаних дій (робіт). Зазначене зумовлює формування стійких вертикальних зв'язків за рахунок введення елементу «впровадження процесу» до управлінського циклу й акцентування уваги на оберненому зв'язку та вимагає персоніфікації відповідальності за кожен процес та побудови ефективної системи взаємодії між процесами.

Враховуючи переваги процесного підходу, пропонуємо розподілити реалізацію процесу управління-регулювання за двома контурами. На вищому рівні – міністерстві здійснюється стратегічне управління системою в цілому, що передбачає: формування цілей, встановлення відповідальності та повноважень (фактично – елементи організації) та критичний аналіз власне системи управління. Безпосереднє регулювання делегується на рівень «власника процесу» – відповідної агенції, де вирішуються такі питання: порівняння досягнутих результатів із запланованими критеріями; аналіз відхилень і прийняття рішень про коригуючі та запобіжні заходи; впровадження змін. Тобто фактично питання планування й організації виносяться на вищий стратегічний рівень, питання регулювання діяльності об'єкта управління – на нижчий (оперативний).

Розподіл функцій за контурами управління крім зазначених вище переваг дає змогу застосувати принципи регулювання по збуренню та управління по відхиленню, залежно від джерела одержання інформації про зміни відповідно: із зовнішнього середовища або від вихідних результатів процесу. Поєднання цих схем дає змогу сформулювати «принципову схему регулювання в соціально-економічній системі» (рис. 2), а значить розвитку підприємства зокрема.

У пропонованій схемі регулювання локалізується на оперативному рівні управління, забезпечуючи мінімізацію відхилення вихідних параметрів (продукції) системи від цільових значень, що задаються вищим (стратегічним) контуром. Етапами регулювання, таким чином, є: моніторинг інформації з зовнішнього середовища та безпосередньо із виходів системи, аналіз даних та порівняння їх з критеріями діяльності, формування регулів-

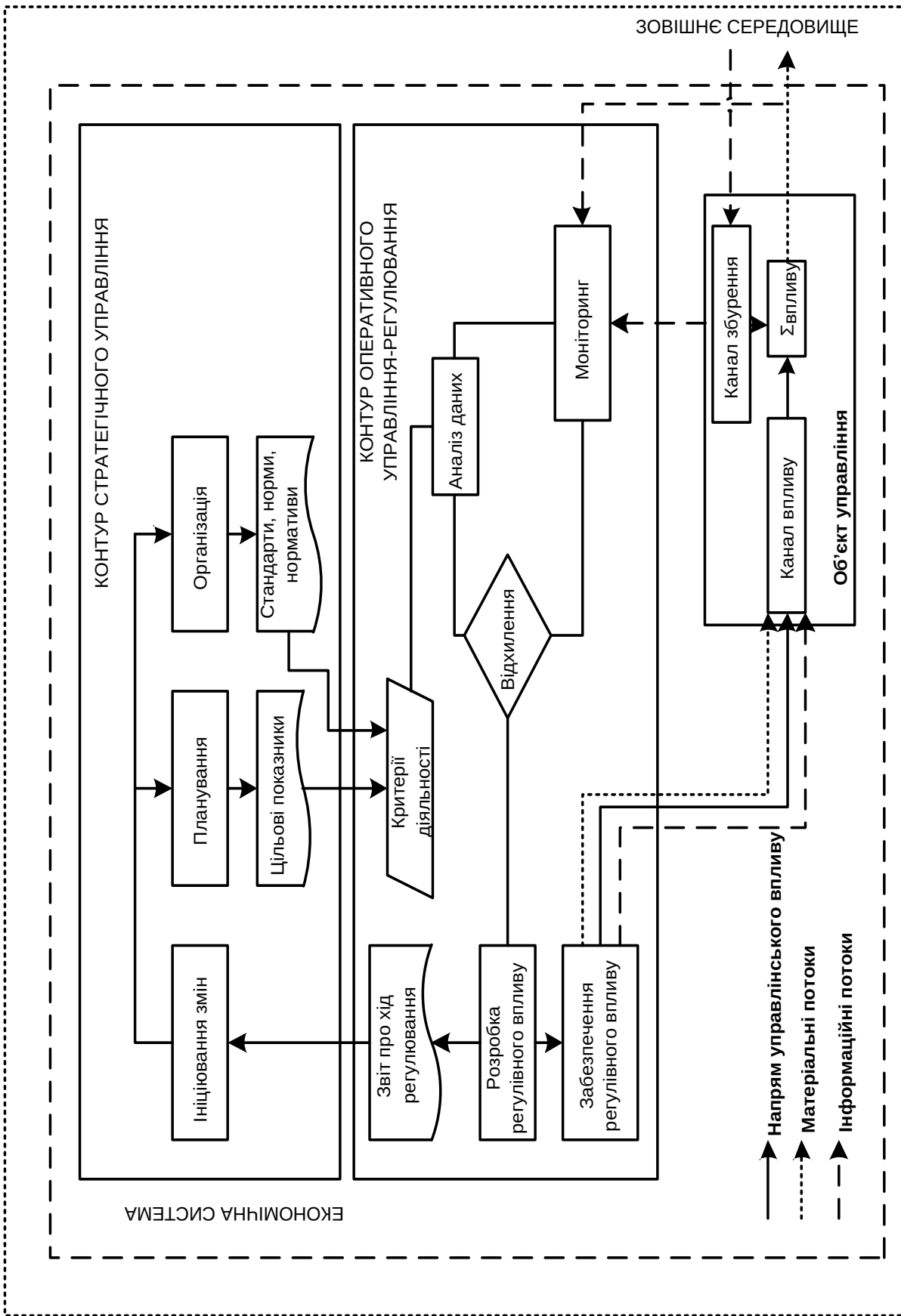

Рис. 2 Принципова схема процесу регулювання в соціально-економічній системі
 Джерело: сформовано на основі [22]

ного впливу та забезпечення його реалізації. Зазначимо, що за подібним принципом організовано управління розвитком аграрного сектору в Європейському Союзі, щ має бути враховано при реалізації курсу на інтеграцію України до європейської спільноти.

Висновки. Вважаємо, що регуляторний механізм держави і ринку має всеохоплююче значення для перспектив та сучасності у розвитку економічної системи та окремих її сегментів є тим фундаментальним атрибутом регуляторної політики, який визначає спроможність ринку ефективно функціонувати, забезпечуючи стимули розвитку аграрних підприємств.. Така постановка проблеми прийнятна і уособлює необхідність наукового

пошуку методичних підходів до організації систем державного регулювання розвитку аграрного сектору, чого ми прагнемо, розкриваючи її через загальної теорії управління. Таким чином, розглядаємо регулювання як впорядкування економічних взаємодій учасників, що є формою прояву управління, його цільової функції, яка вважається однією з найважливіших у ринковій економіці. Регулювання – складна, комплексна функція управління економікою і ринком, яке здійснюється державою та її інститутами у контексті необхідності досягнення стратегічних і тактичних цілей в межах реалізації завдань політики розвитку аграрного підприємництва як соціально-економічної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адам Сміт. Дослідження про природу і причини багатства народів / О. Васильєв, М. Межевікіна, А. Малівський (пер.). Київ: Наш формат, 2018. 736 с.
2. Samuelson Paul & Nordhaus William (1948, 2004 ed.). Economics. 18th ed. New York : McGraw-Hill.
3. Wiener Norbert (1948, 2nd revised ed.). Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Paris, (Hermann & Cie) & Camb. Mass. (MIT Press).
4. Ashby W. Ross (1956). An Introduction to Cybernetics, London (Chapman & Hall.).
5. Енциклопедія кібернетики. / В. М. Глушков (ред.). Київ: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1974. Т. 1. 440 с.
6. Валентинов В. Л. Регулювання міжгалузевих відносин у системі аграрної політики. Київ.:ІАЕ, 2003. 290 с.
7. Вовчок С. В. Моделювання впливу державних інститутів на рівень інноваційного розвитку вітчизняного аграрного сектору економіки. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2020. № 4. С. 42–47.
8. Діброва А. Д. Державне регулювання сільського господарства: теорія, методологія, практика. Київ : ВРД «Формат», 2008. 448 с.
9. Забашта, Є. Розвиток підприємництва в умовах європейської інтеграції. *Економіка та суспільство*, 2023 (56). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-37>
10. Поліщук Г. Державне регулювання у сфері малого підприємництва: оцінка ефективності. *Ефективність державного управління*. 2017. № 4 (53). С. 208–217.
11. Остапенко С. О. Теоретичні підходи до формування економічних засад державного регулювання аграрного сектору України. *Ефективна економіка*. 2021. № 11. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.11.200>
12. Сас Л. С., Матковський П. Є. Державне програмне забезпечення технологічного оновлення виробництва та модернізації діяльності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Одеського національного університету. Серія "Економіка"*. Вип. 6 (79). Т. 24. С. 66–71.
13. Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки: монографія / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін.; за ред. М. Й. Маліка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2023. 208 с.
14. Шеленко Д. І. Організаційно-правові форми сільськогосподарських підприємств в економічному вимірі. Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2019. 476 с.
15. Шпикуляк О. Г. Ефективність управління аграрним підприємством. *Економіка АПК*. 2005. № 3. С. 22–25.
16. Шпикуляк О. Г. Інституціональні аспекти регулювання аграрного ринку. *Економіка АПК*. № 5. 2008 (163). С. 114–121.
17. Шпикуляк, О. Г., Ксенофонтова, К.Ю. Концептуальні засади розвитку інституту саморегулювання в аграрному секторі економіки України. *Інноваційна економіка*, 2017. № 7–8. С. 21–27.
18. Haken, H (1983). Advanced synergetics : instability hierarchies of self-organizing systems and devices. Berlin New York: Springer-Verlag.
19. Коваленко Ю. С. Аграрний ринок України: організація та управління. Київ : ІАЕ УААН, 1998. 108 с.
20. Завадський Й. С. Менеджмент: підруч. для студ. екон. спец. вищ. навч. закл.: Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. Т. 2. 640 с.

21. Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2010. 396 с.
22. Ксенофонтowa К. Ю. Регулювання соціально-економічних систем підприємницької діяльності. *Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України : проблеми та перспективи : монографія* / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. С. 225–236.

REFERENCES:

1. Smit Adam (2018). Doslidzhennia pro pryrodu i prychny bahatstva narodiv [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. (O. Vasyliiev, M. Mezhevikina & A. Малівський Trans. in Eng.). Kyiv: Nash format (in Ukrainian).
2. Samuelson Paul & Nordhaus William (1948, 2004 ed.). Economics. 18th ed. New York: McGraw-Hill.
3. Wiener Norbert (1948, 2nd revised ed.). Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine. Paris, (Hermann & Cie) & Camb. Mass. (MIT Press).
4. Ashby W. Ross (1956). An Introduction to Cybernetics, London (Chapman & Hall.).
5. Hlushkov V. M. (Ed.) (1974). Entsyklopediia kibernetiky [Encyclopedia of cybernetics]. (Vol. 1). Kyiv: Holovna redaktsiia ukrainskoi radianskoi entsyklopedii (in Ukrainian).
6. Valentynov V. L. (2003) Rehuliuivannia mizhhaluzevykh vidnosyn u systemi ahrarnoi polityky [Regulation of inter-branch relations in the system of agrarian policy]. Kyiv: IAE. (in Ukrainian)
7. Vovchok S. V. (2020). Modeliuivannia vplyvu derzhavnykh instytutiv na riven innovatsiinoho rozvytku vitchyznianoho ahrarnoho sektoru ekonomiky [Modeling the influence of state institutions on the level of innovative development of the domestic agrarian sector of the economy]. *Actual problems of innovative economy*. Vol. 4, pp. 42–47. (in Ukrainian)
8. Dibrova A. D. (2008). Derzhavne rehuliuivannia silskoho hospodarstva: teoriia, metodolohiia, praktyka [State regulation of agriculture: theory, methodology, practice]. Kyiv: VRD «Format». (in Ukrainian)
9. Zabashta, Ye. (2023). Rozvytok pidpriemnytstva v umovakh yevropeiskoi intehratsii [Development of entrepreneurship in the conditions of European integration]. *Economy and Society*, (56). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-37> (in Ukrainian)
10. Polishchuk H. (2017). Derzhavne rehuliuivannia u sferi maloho pidpriemnytstva: otsinka efektyvnosti [State regulation in the field of small business: evaluation of effectiveness]. *Efficiency of public administration*. No 4 (53). pp. 208–217. (in Ukrainian)
11. Ostapenko, S. (2021). Teoretychni pidkhody do formuvannia ekonomichnykh zasad derzhavnogo rehuliuivannia ahrarnoho sektoru Ukrainy [Theoretical approaches to economic principles formulation regarding state regulation of the agricultural sector in Ukraine], *Efektivna ekonomika*, vol. 11, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9586> (in Ukrainian)
12. Sas, L., Matkovskiy, P. (2019). Derzhavne prohramne zabezpechennia tekhnolohichnogo onovlennia vyrobnytstva ta modernizatsii diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [State software of technological updating of production and modernization of agricultural enterprise activities]. Bulletin of Odessa National University. "Economy" series. No. 6 (79), vol. 24, pp. 66–71. (in Ukrainian).
13. Pidpriemnytska diialnist v ahrarnii sferi ekonomiky [Entrepreneurial activity in the agrarian sphere of economy]: monograph / [Iu. O. Lupenko, M. I. Malik, O. H. Shpykuliak, ta in.]; za red. M. I. Malika. Kyiv: NSC "IAE", 2023. 208 p. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026711> (in Ukrainian)
14. Shelenko, D. I. (2019). Orhanizatsiino-pravovi formy silskohospodarskykh pidpriemstv v ekonomichnomu vymiri. [Organizational and legal forms of agricultural enterprises in the economic dimension. Ivano-Frankivsk]: Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 476 p. (in Ukrainian)
15. Shpykuliak, O. H. (2005). Efektyvnist upravlinnia ahrarnym pidpriemstvom [Effectiveness of agricultural enterprise management]. *Economy APK*, vol. 3, pp. 22–25. (in Ukrainian).
16. Shpykuliak, O. H. (2008). Instytutsionalni aspekty rehuliuivannia ahrarnoho rynku [Institutional aspects of agricultural market regulation]. *Economy APK*, vol. 5, pp. 114–121. (in Ukrainian).
17. Shpykuliak, O. H. Ksenofontova, K. Iu. (2017). Kontseptualni zasady rozvytku instytutu samorehuliuivannia v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Conceptual foundations of the development of the institute of self-regulation in the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Innovative economy*, no. 7–8, pp. 21–27. (in Ukrainian)
18. Haken, H (1983). Advanced synergetics : instability hierarchies of self-organizing systems and devices. Berlin New York: Springer-Verlag.
19. Kovalenko Yu. S. (1998). Ahrarnyi rynek Ukrainy: orhanizatsiia ta upravlinnia [Agricultural market of Ukraine: organization and management]. Kyiv: IAE/ (in Ukrainian)

20. Zavadskiy Y. S. (2003). Menedzhment: pidruchnyk dlia studentiv ekonomichnykh spetsialnosti vyshchych navchalnykh zakladiv [Management: a textbook for students of economic specialties of higher educational institutions] (Vol. 2). Kyiv: Vydavnytstvo Yevropeiskoho universytetu. (in Ukrainian)
21. Shpykuliak, O. H. (2010). Instytutsii u rozvytku ta rehuliuvani ahrarnoho rynku: monohrafiia [Institutions in the development and regulation of the agrarian market: monograph]. Kyiv: IAE. (in Ukrainian)
22. Ksenofontova, K.Iu. (2014). Rehuliuвання sotsialno-ekonomichnykh system pidpriemnytskoi diialnosti [Regulation of socio-economic systems of entrepreneurial activity]. In Yu. O. Lupenko, M. I. Malik, O. H. Shpykuliak (Eds). *Innovatsiine zabezpechennia rozvytku silskoho hospodarstva Ukrainy : problemy ta perspektyvy: monohrafiia* [Innovative support for the development of agriculture in Ukraine: problems and prospects: monograph]. Kyiv: IAE, pp. 225–236. (in Ukrainian)